

հայ ազգային ծէսերու և աւանդութեանց տարբերութիւնները լատինականներէն՝ դատապարտած են իրրեւ նոյնքան հերետիկոսութիւններ հաւատքի էութեան դէմ, պատճառելով բնականաբար ընդվզումը հայրենի աւանդութեանց նախանձախնդիր ժողովրդէան : Բայց այսօր կը համարին թէ անցեալ դարերու տգիտութիւնն ալ անցեալ է : Հայ ազգային եկեղեցին, իբրեւ եկեղեցի, իր դաւանած հանգանակով և նուիրական պաշտամանց սրբութեամբ, չունի ոչ մէկ տարբերութիւն Հռովմէական ուղղափառ եկեղեցւոյ դաւանութենէն. միեւնոյն հաւատքը, միեւնոյն խորհուրդները երկուքին մէջ ալ. և դեռ աւելի՝ ամենահին դարերէ ի վեր, այսինքն այն ժամանակներէն որ հերձուածի կամ բաժանման սպրդում մը կը սկսի, արդէն ստուար խումբ մը ազգայնոց կրօնական անբաժան զօղը պահպանած է միշտ Հռովմայ հետ, երբեմն նաեւ արեան գնով : Աւանդութիւն մը նոյն իսկ Ս. Լուսաւորիչն ուղեւորելու տայ մինչեւ Հռովմ. և միջին դարը կը պանծայ Կիլիկեան Ս. Հայրապետներու և ուղղափառ թագաւորներու երեքդարեան փառաւորութեամբ. և այս ժամանակի Հայաստանի եկեղեցական և պետական թրդթակցութիւնները Հռովմայ քահանայապետներու հետ դիւանական վաւերագրերու ստուար հատորներ կը ձեւացնեն : Թողունք յիշել տակաւին մինչեւ վերջին դարերու մէջ կատարուած յարաբերութիւններն հայ կաթողիկոսներու և պատրիարքներու Հռովմայ Ս. Աթոռին հետ : Թողունք նաեւ մտածել թէ արդեօք պիտի գտնուէինք ազգովին այսօրուան աւաղելի կացութեան մէջ եթէ մեր հայրերը աւելի ողջամիտ իմաստութեամբ յանձնառու ըլլային Նաբոլէոնի առաջարկութեամբ և իր զօրու-

թեամբ ուղղափառ հայ պետութիւն մը կազմելու : Այս ամէնը խորհրդածութիւններ են որ կը բխին այդ դատապարտուած յօդուածին պարունակութենէն ու միութեան առաջարկէն և նիւթ կը մատակարարեն ամէն ողջամիտ հայու լուրջ նկատողութեան : Ժամանակն իսկ կարծէք նախախնամաբար զայս կը թելադրէ, երբ կը տեսնենք Ս. Պետրոսի Աթոռին վրայ բազմած Սրբազան Քահանայապետ մը՝ որ ոչ միայն գունդազունդ առաքելներ կը հասցնէ աշխարհիս հեռաւոր վայրերիննրու մէջ անգամ քրիստոնէական լոյսը ծաւալելու համար, այլ նաեւ իր շուրջ կը կազմակերպէ Արեւելեան եկեղեցեաց միութեան համար Ս. Ժողովներ, Կղերանոցներ, Հաստատութիւններ՝ նաեւ մեծածախս շինութիւններով. կը հրամայէ թեմական ժողովներ ու շաբաթացումներ՝ աղօթքով և բանախօսութիւններով եւ ծիսական հանդէսներով, լատին ժողովրդոց մէջ անուցանելու համար յարգանք համակրանք ու սէր իրենց դժբախտաբար անջատուած արեւելեան եղբարց հանդէպ : — Սրբազան Քահանայապետ մը որուն լայնամիտ խոհականութիւնը իտալիոյ ազգային հայրենասիրութեան շնորհեց Հռովմայ թագաւորութիւնը, — հեթանոս Չինաստանի մէջ կազմակերպեց ազգային քրիստոնեայ ուղղափառ եկեղեցական նուիրապետութիւն մը, իր իսկ ձեռքով օծելով Չին ժողովրդեան առջին եպիսկոպոսները եւ սահմանելով իւրաքանչիւրին յատուկ թեմերը, — հայրական գգուանքով դեռ նոր ընդգրկեց հնդկ Նեստորական կաթողիկոս մը, որ իր եպիսկոպոսներով և ժողովուրդներով համախումբ դարձած էր ուղղափառ եկեղեցւոյ գիրկը :

ԽՄԲ.

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԷԵԱՆ

(ԻՐ ԳՐԱԿԱՆ 40 ԱՄԵԱՑ ՑՈՒԵԼԵԱՆԻՆ ԱՌԻԹՈՎ.)

1893 — 1933

ԴԱՐՈՒՍ սկիզբի յեղաշրջական նոր բանաստեղծներէն է Վահան Թէքէեան : Նոր դարը նոր քերթողներու յայտնութեամբ ողողուած է. միեւնոյն ատեն հրապարակի վրայ ծանօթ քրոնիկագիր դէմքեր՝ վիպական նոր գրականութեան հիմը դրին. յեղաշրջուած էին նաեւ թատերական գրութիւնները՝ սակայն ոչ Արեւելահայոց այլ Արեւմտահայոց մէջ : Նորութեամբ՝ այդ շրջանին, 1893ին, Արշակ Զօպանեանի «Մոռ խաւեր» թատերախաղը բացառութիւն կը կազմէր՝ հեռանալով Մկրտիչ Պէշիքթաշեանի եւ Պետրոս Դուրեանի թատերագիր ոճէն :

1900—1910 շրջանի նոր բանաստեղծներէն մէկ քանի դէմքեր յայտնեցին իրենց հսր. սակայն պէտք է հաւատալ թէ անոնք դպրոց մը հիմնեցին : Անոնց քերթողական գրականութիւնը յատուկ դրօշ մը չունեցաւ, ամէն գրող յայտնեց իր երեւակայութեան յղացումները՝ որոնք մերթ վիպագիր, մերթ քնարերգական, երբեմն ալ խորհրդապաշտ : Անոնց շարքին մէջ կըղլաացած կը մնայ Վահան Թէքէեան, որ առաջին օրէն յայտնեց իր բնորոշ սագերգութիւնը, իրմէ առաջ, իր ժամանակակից մեր քերթողներն իր վրայ ազդեցութիւն չունեցան : Ճամբորդ մըն է քնարը ձեռքը, որ ճամբով երազներու Եդեմին պիտի հասնի, ան քեզի չ'ըսեր, գուցէ ինքն ալ չի գիտեր : Տակաւին երիտասարդ՝ դեռ նոր նոր սէրեր պիտի ունենայ՝ ջահը վառած հին սէրերը փնտռելու կ'երթայ : Սէրը վէրք է, սէրը կը խարազանէ, սէրը կը լացնէ. բայց ինչ որ ըլլայ բանաստեղծը այդ սէրը կը սիրէ, այդ սէրն է որ քերթողին երգել կու տայ : Թէքէեան ինքնին մեր հայ քնարերգութեան մէջ ցոյց տուաւ

իր վարպետի մը յատկութիւնները, վարպետը աշակերտներ չունեցաւ : Զի ինքը մեր բազմաթիւ քերթողներուն մէջ անման էր, և որով անմանելի մնաց, երիտասարդ նորեկներ փորձեցին անոր նմանիլ՝ բայց չյաջողեցան :

Ա.

Վահան Թէքէեան կը գրէ այն շրջանին երբ արդէն թովմաս Թէրզեանի դասական հայերէնը և իր պերճ տաղաչափութիւնը նորերուն ուշադրութիւնը չէին գրաւեր : Նորերը հայ լեզուի դասական շքեղութեան պահանջները երբեք նկատի չէին առներ : Իր դաստիարակ Ռ. Պէրպէրեան ալ իր մաքուր հայերէնովը չէ կրցած վրան ազդել. և այս զարմանալի չէ, զի բանաստեղծը բառէն աւելի փոքրին կարեւորութիւն կու տայ :

Թէքէեան՝ ծնած է 1879ին, Օրթագիւղի մէջ, իր տեղացիներուն պէս, ազգասէր, որով ազգային գործիչ, գրչով՝ ոչ հրացանով : Նախնական կրթութիւնն ստացած է Պէրպէրեան վարժարանը, իր ուսմունքը կատարելագործեց է Ղալաթիոյ Կեղրոնական վարժարանը : Անդրանիկ գրութիւնը հրատարակուած է Յ. Շահնազարի «Հայրենիք» օրագրին մէջ. Օսմանեան Սահմանադրութիւնը հռչակուելուն նոյն օրագրին գլխաւոր աշխատակիցն եղած է Երուանդ Օտեանի հետ :

Տակաւին երիտասարդ՝ իր յօդուածներով ուշագրաւ կ'ըլլայ Պոլսոյ «Ծաղիկ» և «Տեսարան» հանդէսներուն մէջ :

Պոլսոյ 1896ի ջարդին կ'անցնի Եւրոպա, ուր գրական ազատ ասպարէզ կը գտնէ ու մենք կը տեսնենք զինքը իր ամէնէն խանդոտ շրջանին արտասահմանի

ԲԱԶՄ. ՆՈՑԵՄԲ. — ԴԵԿՏ. 1933

հայ մամուլին մէջ. ան կ'աշխատակցի Սրբիար Սրբիարեանի «Նոր Կեանք» հանդէսին, Ա. Զօպանեանի «Անահիտ»ին, Երուանդ Օտեանի «Ազատ Բեմ»ին, Արփիարեանի «Լուսաբեր»ին: Ունի զանազան ծածկանուններ. Համէլիոսկ Բ., Ասուպ, Սուրեն Տիրանեան: Իբրեւ հեղինակուոր գրագէտ ինքզինքը կը յայտնէ 1905 ին Եգիպտոսի մէջ, հրատարակած «Շիրակ» ամսաթերթով. զայն պահ մը կը շարունակէ նաեւ Պոլսոյ մէջ: Երիտասարդ թուրքերու հոգակած Սահմանադրութենէն վերջը զինք միշտ կը տեսնենք ազգային վարչական պաշտօններուն մէջ, իբրեւ **երեսփոխան և իրրեւ պատգամաւոր: Համէլիոսկ** աշխարհային մեծ պատերազմէն վերջը՝ երկար ատեն վարեց «Արեւ» օրագրի խմբագրութիւնը:

Իր առաջին քերթողական հատորը — «Հոգեր»ը — 1901ին, Փարիզ, Համալսարանի տպարանէն լոյս տեսած է:

Նոր թուրք կ'առնէ հոն, մենք չենք գիտեր թէ ան հին սէրեր ունի, և իր հատորին առաջին տողով և առաջին քերթուածով, առանց նախաբան քերթուածի ան կը սկսի երգել:

«Կը վերագառնանք մեր հին սէրերուն,
Ինչպէս ճամբորդներ շուրջը աշխարհի.
Ո՛վ Մոռացումին մէջ թաքցած խոհուն,
Գորովի շահն որ առկայծ կը վառի»:

Թէքէեան իր առաջին քերթուածէն մինչեւ վերջինը յայտնուած է խորհրդապաշտ քերթող մը: Նոյն առաջին քերթուածներէն սկսեալ, յայտնած է որ բառերու շէնքին ճարտար շինուած ապետ եղած չէ, և չի վարանիր գրելու:

«Ես կը մերժեմ ու կ'արգիլեմ որ ծուկիս
Նստած վրայ ձեր թեւերուն շղթայով»:

Երբ կը գրէր այդ տողը սովորական տարօրինակ թերի նորութիւն մըն էր այդ կաղ տաղաչափութիւնը, ուսկից պիտի խորշէին Բագրատունիներ և Հիւրմուզներ: Հայր Արսէն Ղազկիեան ալ այդ խորշումը չէ

ունեցած, ճիշդ այդ ատենները ինքն ալ կը թարգմանէր ֆրանսերէն քերթուածի մը այս տողը. «Վերան ելաւ աթոռին»...:

Բայց ես ըսի, Թէքէեանի նման քերթողներ երազներու պերճութեան ճարտարապետներն են, ոչ թէ բառերու վարպետ ատաղձագործ: «Հոգեր»ուն այդ երկրորդ քերթուածին մէջ զիս կը զրաւէ իր երազին պատկերը՝ մթութեան մէջ ճառագայթող, տեսիլք մըն է այն քողերուն տակ լուսաշող:

Պարկեշտ է ան, թէ իր Երազածը հանդիպի իրեն, չի խօսիր անոր չգուրցուելիք խօսքեր, չ'երգեր անոր չերգուելիք երգեր:

Մեր բանաստեղծին համար «Աստուծոյ»ը են «Ձինջ սէրեր են ծնած և մեռած սրտէն»: Գիւտաւոր է իր այդ երգը, գիւտը թէեւ տարօրինակ բայց և գեղեցիկ. իր աչքերը ամառ գիշերին ասուպներով կը լեցնէ. որով իր հոգին միշտ լուսաւոր կը մնայ ու աչքերն ալ գոհարի մէջմէկ տուփեր. և երբ մոայլն ու մէզը զինք կը շրջապատեն, այն ասուպներէն աստղեր կը կազմէ և զանոնք կը դիտէ:

Տենչանքներ ունի բանաստեղծը, տենչանքներ փափաքներու պէս փափաքելի, փայփայանքներու պէս փայփայելի. մարմինէն հեռու կը մնան իր տարփանքները, չ'ուզեր տեսնել թօշնիլը մանիշակին, լսել զինքը հմայող նուագին վերջը, երազել բզկտումը ծիրանի արշալոյսին, և կը փափաքի որ իր մէջ տենչանքները երբեք չհասունանան, չ'ուզեր յագեցնալ անխնայ յագեցումով. ու կ'աղօթէ.

«Խոնջէնքը դառն. ինծի, ո՛վ Տէր, մի թոյլ տար
Բռնել փաղփուկ երազիս գունդը օճառ»:

Նայուածքներ կան որ մարդուն հոգին կը քաղեն, նայուածքներ կան որ մարդուս ոտքը գետին կը գամեն: Բանաստեղծին աչքը երբ դիպումսով իր սիրածին աչքին դաւաւ, կարծես ան կը ծծէր անոր հմայքը. ինչպէս ջուրի մէջ ոսկի աւազ. անոր ինչպէս ջուրի մէջ ոսկի աւազ. անոր սէրը այդ նայուածքին ներքեւ խռոված կը քնանայ. և կը տենչայ, որ այդ նայուածքը

«Ըսպունգ, ուզեցի ըլլայ
Որ վերաս ինկած, յուշիկ, անկասկած
Ծրծեկէ յետոյ հոգիս լըճացած
Ալ ինձմով լեցուն՝ գերեզմանս ըլլայ...»:

Ինչ է կեանքը՝ ծաղիկներուն մէջէն անցած հով, ինչ կ'ըլլայ մարդ երբ իր ըսպասածին չի հասնիր, և ինչպէս այն ատեն կեանքը մոմի մը պէս հովին դէմ չդողայ, չհալի: Բանաստեղծը երբ իր բաղձանքներուն չհասնի յոռետես կ'ըլլայ. ան կ'ուզէ որ մութին մէջ իր կեանքը անցնի. անցնի կեանքը նման կարճատեւ երազի: Այլեւս իրեն համար ծերութիւններուն ժպիտին նման են ժպիտը աստղերուն: «Մոռիմ մեջ» երազը՝ յոռետես մտքով սեւցած է ու մաղձառած, որով ան ինքն իր անձին համար կը մաղթէ.

«Ինչպէս որ ցըցուած վիզէ մը ծխանի
Մուխը ելլելով կ'երթայ յամրաթիւ
Յնդիլ օդին մէջ և իրեն ետեւ
Չըթողուր ոչ մէկ հետք յիշատակի,
Այնպէս թող իմ կեանքս հալի՛, տարտղի՛
Մութին մէջ»:

Խորհրդապաշտ քերթողը ինքն իրեն իրաւունք կու տայ խորհրդաւոր և մթին մնալ. ինքը հասկնալ և ընթերցողին չհասկցնել իր ըմբռնածն ու երգածը. բայց երբ չ'ուզեր հասկցնել, չ'ուզեր յայտնել իր միտքը, ինչո՞ւ կ'երգէ, քանի որ իր երգածն անլսելի կը մնայ. այդ երգերէն է իր «Կարաւանը» ուսկից մթին կը մնան ինծի իր այս տողերը.

«Եւ կը լսեմ, վէտվէտող ծովը մութին
Բոժոժներուն զողանջը դաշն ու տրտում,
Մանուկներուն, կիներուն սիրտի խնդում
Աւետաւոր ճիչերն ու երգ...»

Չեմ ներեր գեղեցկապաշտ բանաստեղծին՝ գեղեցկութիւնը տգեղցնել, շնորհքն անշնորհեցնել. պէտք է գիտնալ՝ ինչպէս կ'ըսէ Վիկտոր Հիւկոյ, որ «Գեղեցիկը՝ կ'ըսէ Վիկտոր Հիւկոյ, որ «Գեղեցիկը՝ գեղեցկութիւն կը պահանջէ»: Թէքէեանի մը պէս գեղեցկապաշտ քերթողէն միայն կը սպասենք գեղեցիկ յղացումներ՝ որոնց տիպար չեն թուիր հետեւեալ տողերը.

«Ինչպէս տգրուկ մը սրուակի մէջ թեթեւ՝
Սէրս կը կծկի, կը պզտիկնայ, կ'իջնէ վար...
Ու կը մոռնամ կարծես զայն... մերթ ալ երբ
Կը տարածուի կորութիւնովը իր սեւ»:

Վահագն Թեքէեան

Գեղեցիկ նուագը զոր կ'երգէ ջութակահարը ու մեր հոգին կը լեցնէ նուագին անոյշ հրապոյրներով, մեր կրած քնարագեղ տպաւորութիւնները չտգեղցնելու համար չենք ուզեր մտածել թէ ջութակին թիւերը ինչ անասունի աղիքներով պատրաստուած են:

Քսաներորդ նուագը այնքան մաքուր է, այնքան անբիծ, և զայն մոլար մտքերով կը պղծէ: Այդ նուագը խորհրդապաշտ քնարերգութեան ամէնէն գեղեցիկ քանդակը պիտի համարէի, եթէ առաջին երկու քառասուններուն չկցէր միւս վեց տողերը:

Սիրուն է, գմայլելի պարզ ներշնչումով այն մէկ քերթուածը ուր «Պատրաստութիւն» կը տեսնէ, և տեսէք ինչպէս.

«Հովիտ մը անցեալս թաղելու համար,
Ջուրեր լուալու համար իմ հոգիս՝
Աւագաններու մէջ հոսող մարմար
Որոնց խորն նայիլ դուն կը փափաքիս»:

Թոշուն մը՝ իմ ցաւս առնելու համար,
Հովեր՝ վերակապ մշտահոս վերքիս՝
Եւ երգելու երգ մինչեւ ջայլամայր
Զոր լըսել ու լալ դուն կը փափաքիս:

Որպէս զի մտնես, ինչպէս պալատիդ
Մէջ, քեզի համար բարձրացուած՝ ծովի
Մը եզերք՝ ճերմակ, գըթած թագունի,

Իմ հոգիս մէջ լուս ու անքրթիթ...
Քայլերուդ առջեւ, կոխելով ծաղկանց
Յիշատակներուս վըրայ փեթաւում...»:

Ներբաճաշակ գիւտերով հիւսած իր
«Կոչ»ը կը թովէ մեր հոգին, և ինքն ալ
անով կը թովէ իր հոգին. և կարծես այդ
երգին մէջ ակնցի աշուղներն են որ նըր-
բաթել հրապոյրներ կը հիւսեն: «Վերջո-
շում» քերթուածին ազնուական ներշնչ-
ումը խաղաղ կը կերկրի, գիւտերը ոչ
ոսկի, այլ հասարակ թելով հիւսուած են:

«Կանքեղ»ովը կը լուսաւորէ քնար մըտ-
քով նկարուած պատկեր մը. այդ կանթե-
ղին մէջ իւզի տեղ կեանքը կը հոսեցնէ
պուտ պուտ, և կը խոստովանի իր սիրոյ
բոցը, որ կը միայն այս չորս տողերէն.

«Հոն՝ խորանին մէջ հոգիիս՝
Ժամանակէ մ'ի վեր անյուշ,
Գամուած է քու, ո՛վ պաշտելիս,
Քու ոսկեգիծ պատկերդ անուշ»:

Այդ պատկերին առջեւ իր սիրոյ կան-
թեղը կը պլպլայ, բայց անոր բոցը շատ
մեծ չէ, այլ փոքր, ու երբ իր մարմինն
թաց սպունգէն քամուած կեանքը ցամբի,
այն ատեն է որ այդ կանթեղը պիտի մարի:
Տխուր մտքեր կ'անձրեւէ իր «Անձրեւ»
քերթուածէն, անշուշտ զայն գրած պիտի
ըլլայ երբ զինք թըջած է «ձանձրոյթին
սեւ անձրեւ...»:

Սէրը կ'երգէ թէեւ ոչ միշտ պարկեշտ,
բայց զաղանարար. մերթ ժառուէ, և եր-
բեմն տրտում. սիրոյ բառերը շրթունքին
վրայ պահած է, ամօթխած՝ չ'ըսեր զա-
նոնք իր Տենչանքին: «Ինքզինքիս» երգով
սիրոյ երգերուն վերջինը՝ մէկ լար քնարի
վրայ կը զարնէ, ինքզինքը կը քաջալերէ,
կ'անդրադառնայ որ սիրոյ համար անվա-
յել է արտասուելը, ի զուր է նոր նոր

ցաւեր ստեղծել. և կը հասկնայ որ սիրոյ
դիմակն ալ է անթափանց: Ու վերջապէս
բանաստեղծը կ'ըմբռնէ որ կսկիծը ծաղիկ
մըն է որ սիրոյ պարտէզին մէջ բնաւ չի
բուսնիր:

«Հոգեր» ոտանաւոր քերթուածներուն
իւրեւ վերջին խօսք դրած է Բօլ Վերլէնի
«Ծնգում»ի և Հանրի Պէքքի «Հնչեակ»ի
թարգմանութիւնները: Ես կարեւոր կը
դատեմ զանոնք հոս հրատարակելու: Բօլ
Վերլէն կ'երգէ.

«Ես կայսրութիւնն եմ անկումին դէպի վերջ
Որ սպիտակ դուժիկներուն ետեւէն
Կը նայի և կը շարագրէ տաղեր պերճ,
Ոսկի ոճով, ուր արեւներ կը պարեն:

Մենիկ հոգին դալուկ կը զգայ ձանձրոյթով:
Կ'ըսեն թ'հեռուն ահեղ մարտեր կը մղուին...
Օհ, այնքան թոյլ և այսքան յամր իղձերով
Զըկրնա՛լ հոն ծաղկափթիթ կեանքդ սին:

Օհ, չըկրնալ, չըտենչալ քիչ մը մեռնիլ...
Խըմեցին և — Գեռ կը խնդա՞ս դուն Պաթիլ, —
Կերան ամէն ինչ — ըսելու բան չըմնաց:

Միայն, քերթուած մը քիչ մ'ապուշ գոր կ'այ-
լիս,

Միայն, ըստրուկ մը քիչ մը ցոփ լըքող քեզ,
Միայն, կառչող սրտիդ ձանձրոյթ մ'անիմաց...»:

Եւ Հանրի Պէքքէն, այս հնչեակը.

«Բան մը չունիմ զինքը ինծի յիշեցնող
Ոչ լուսանկար, ոչ ալ փունջ մը մագերէն:
Գըրութենէն չունիմ ոչ իսկ երկու տող.
Ահ, մէկըզմէկ մենք կ'ատէինք դառնօրէն:

Ես կոշտ էի միանգամայն և նուաղկոտ.
Ան բոցի պէս վառվըռուն էր ու դաժան:
Ո՛վ տարաբաղդ մարդու մը սէրը հեքոտ
Սիրուհւոյ մը սրտին վըրայ անարժան:

Եւ ահա օր մ'ալ թողուցինք մենք իրար
Երջանկութեան օրերէ ետք անհամար,
Համբոյրներէն յետոյ ու բիւր լացերէն,
Զերդ դէմ առ դէմ կեցած երկու ոտոխներ
Որոնց ոխը ալ զիրենք չըզօրացներ
Եւ կը թողուն սուրբն իյնալ ձեռքերէն...»:

Թէքէեան այս երկու վարպետներու
քերթուածները թարգմանելով, հոն կը դնէ
իւրեւ նմոյշ, և կարծես կ'ուզէ իր վրայ

հիացողներուն ցոյց տալ, թէ որքան նը-
մանութիւն կայ իր և այդ երկու օտար
վարպետներուն միջեւ: Մեր բանաստեղծը
սիրած է ոճը նաեւ ուրիշ օտար վարպետ-
ներու, որքան նմանութիւն Սնտրէ Վան
Հասսըլի, Էմիլ Վերհարնի, Ալպեր Ժիրո-
յի, Պոտլերի, Սիւլլի Բրիւտոմի, և բրի-
տանական քերթողներէն ամենէն աւելի
Շէյքսպիրի նուագներուն:

Բ.

Թէքէեանի «Հոգեր»ուն երկրորդ մասը
«Սրճակ քերթուածներ» են. այդ ծաղկա-
տանը կը բանայ Հանրի Հայնէի այս մէկ
բանի տող քերթուածով.

«Զիս չարչարեցին, դալուկ տուին սրտիս,
Ոմանք իրենց սիրով, այլք ատելութեամբ:
Սակայն այն որ զիս էն շատ չարչարեց
Եւ ամենէն շատ սիրտս դառնացուց,
— Ան զիս ոչ սիրեց և ոչ ալ ատեց»:

Վրպական պատկերներ են, սիրային
փոքրիկ պատմութեանքներ, ռումանտիկ ինչ-
պէս Գաթիլ Մենտեսի նման գրութիւննե-
րը՝ որոնց թարգմանութիւնները ժամանա-
կին լոյս տեսած են Արզար Յովհաննիսեանի
«Արձագանք» օրագրին մէջ: Թէքէեան
ազգուած է Փիէր Լուիսէն, Փոլ Յոսէն:
Ինքն իրմէ դրած է այդ նկարագեղ պատ-
մութեանքներուն մէջ իր շողշողուն բանա-
ստեղծ հոգիէն ամենէն տենդոտ ու մաքուր
ներշնչումները, բիրեղացած հրապոյրը,
շինիչ ու աւերիչ սիրատոջոր բոցը:

Կը սկսիս կարդալ մի առ մի այդ պատ-
կերներուն նուագող պատմութիւնները, ա-
մէնքն ալ լեցուն են գուրգուրանքով ու
հաճոյքով, չորս հինգ կտորներ կարդալէդ
վերջը կը վերադառնաս առաջինին, ուր
Թէքէեան բանաստեղծը քեզի կը պատմէ
թէ ինչ է «Խպնոտ Սիր»ը. դուն կ'ուզես
գիտնալ. մտիկ ըրէ, կ'ըսէ ան.

«Իմ սէրս ջինջ առուակ մըն է որ յուշիկ
կը հոսի խոտերուն տակէն ընդարձակ
դաշտին մէջ:

Այնչափ յուշիկ որ ոչ իսկ իր դգիւնը
կը լսուի, և դուն որ քանի մը քայլ ան-

դին կը պտտիս՝ անոր գոյութիւնը չես
գիտեր:

«Կը տենչամ որ տղու մը թեթեւ քայ-
լերդ պատահմամբ անոր մօտը բերեն քեզ
և անոր պայծառ ջուրերուն մէջ յանկարծ
սրունքներդ թըջին՝ քանի որ անիկա, բը-
նութենէն իր ճամբան գծուած, չպիտի
կրնայ գալ ու քու ոտքերդ համբուրել»:

Բնականաբար քարտերու պէս գեղեցիկ
են իր գրական պատկերները. ես կը յի-
շեմ անոնցմէ «Ծովկերպիւ վրայ» վեր-
նագրով պատկերը, ուր նկարուած է,
ամայի ծովեզերքի երկար դաշտը, խոտե-
րու մէջ ցցուած մամապատ ժայռեր,
որոնք արեւին տակ, կը խոկան, «Ձան-
ձրոյթը իրենց անփոփոխ կեանքին»: Նոյն
ծովեզերքին վրայ հարթ աւազ մ'է փռու-
ած. մամապատ ժայռերուն մէջտեղ կը
տեսնուի. «Խըճիթ մը՝ խոռոչանման մերկ
պատուհաններով՝ ժայռէ գերեզմանաքա-
րերու մէջ հողէն դուրս ելած զանկի մը
պէս՝ կը խոկայ Ոչնչութիւնը կեանքին...»
և աղջիկ մը պատուհաններէն մէկուն մէջ
նստած՝ ձեռքը ծնօտին կը խոկայ Առան-
ձնութիւնն իր կեանքին:

Ինչ կը պատկերէ ան իր այդ պատ-
կերներուն մէջ. Սէրը, որ ունի գողար
ժպիտներ, և ան երբեմն իր նայուածքին
բոցովը սրտեր կը բռնկցնէ:

«Առապներ»ը կը բացատրէ թէ ինչ են.
իրենց ճամբէն շեղած աշխարհներ. «Աշ-
խարհներ էին որոնց քաղաքները մէյմէկ
Սողոմ ու Գոմորներ դարձան»:

Երազելէն վախ չունի մեր բանաստեղծը,
երբեմն շատ վտանգաւոր երազներ կ'երա-
զէ. ու կը մոռնայ իր այն խօսքը ուր
իմաստուններուն իմաստութիւնը կայ. կը
մոռնայ իր այս խօսքը.

«Երազը անդունդ մըն է
Որուն խորը նայելով
Ամենէն ամուր խառնուածքները
Գլխու պտոյտէ կը բռնուին»:

Թէքէեան իր մէկ քանի գրութեան մէջ,
չանսալով իր իմաստուն խօսքին, ուզեր
է փորձն ունենալ այդ զլխու պտոյտին:

Բանաստեղծին ներելի չէ՞ շեղումներ ու-
նենալ իր գծած ուղիղ ուղղութենէն...:

Բանաստեղծն իր այս մանրամասն պերուն
մէջ զինքն երջանիկ ընողը կը համարի
երազը: «Միտարարութիւն» գրութեան մէջ
այդ երջանկութիւնը կը խոստովանի, ու
այդ երազին մէջ սիրով գինովցած՝ ինչեւ
կը դանդաղէ: Քիչ մը անդին բանալով
իր «Երազներուն աշտար» կը լսէ որ
պզտիկ Սէրը ոտքին ծայրերուն վրայ
ցցուելով անոր ախանջին մէջ կը փչէ իր
յիմար ու վայրենի երգը, որ ան զգաս-
տացած՝ կ'ուզէ խեղդել Տենչանքին անա-
ռակ ձայնը:

Թէքէեան երբ շատ երիտասարդ էր,
«Խառարին սիրահարը» գրութեան մէջ
տեսէր ինչ կտակ ըրած է. չէ՞ որ երի-
տասարդները մահուան հետ կատակ ալ
կ'ընեն. սակայն ան կատակ չ'ըներ, այլ
կտակ կ'ընէ՝ այսպէս. «Պիտի ուզեմ որ
երբոր հասնի վերջին ժամս՝ զիս կէսգի-
շերին անկողնէս հանեն ու դաշտին մէջ-
տեղ, առանձին ծառի մը տակ տանին
ձգեն: Մութ, աւելի և դեռ աւելի շատ
մութ պիտի ուզեմ հոգեվարքիս մէջ ծծել:
Քաղցր ու ներդաշնակ պիտի ըլլայ երկրին
մութին մէջէն իմ էութեանս սահիլ, ըն-
կիւզել մահուան անտիւ գիշերին մէջ...»:

Արձակ քերթուածներուն մէջ վահան
Թէքէեան արուեստին շքեղութիւնը կը
մոռնայ եւ գաղափարին յարգարանքին
հետամուտ կ'ըլլայ. կը գուրգուրայ իր
տենչանքներուն, իր երազներուն, իր բաղ-
ձանքներուն վրայ. խանդակաթ սէրն եր-
բեք չի մարիր, այլ բոցավառ կ'արծար-
ծի. երազներու խանդավառութեան մէջ
պատրանքներուն միամտօրէն ունկնդիր,
առանց տարակուսանքի և առանց ակնա-
ծանքի կը թողու որ սէրը նուաճէ զինքը,
և չ'ուզեր ծածկուիլ խորհրդաւոր քողին
տակ:

Ա. Զօպանեան Թէքէեանի այս հատո-
րին համար կը գրէ. «Ան տուաւ Բարիզի
Անանիտին, Մանչեսթրի Վալդուան Զայնին
և այլ թերթերու՝ արձակ և ոտանաւոր
տաղերու շարք մը, զոր 1901-ին ամ-

փոփեց Հոգեւ տիտղոսով հատորի մը մէջ,
որ իր դրական անձնաւորութիւնը դեռ իր
լիակատար կազմութեանը չհասած, իր
արտայայտութեան մէջ անհաւասար, ինք-
զինքը կ'ապացուցանէր սակայն՝ հատորին
լաւագոյն էջերուն մէջ՝ պատանեկան երա-
զանքներու թարմ ու գողտր թարգմանու-
մով մը և անձնադրոշմ խնամեալ ոճով մը
որ խօսքի դժուարահաճ ու կատարելասէր
արուեստագէտի մը ծագումը կը հաստատ-
ուէր»: Եւ իրօք աստիճանաբար Թէքէեան
ցոյց տուած է իր արուեստին գեղեցկա-
հիւս ազնուականութեան անցումը՝ յա-
ջորդաբար հրատարակած քերթուածներու
շարքերուն մէջ:

Գ.

«Հրաշալի Յարութիւն» գուարթ վերնա-
գրով լոյս կը տեսնէ Թէքէեանի երկրորդ
հատորը, որ ամփոփուած են 1901 —
1914 թուականներուն միջեւ իր հրատա-
րակած քերթուածները: Այդ հատորը լոյս
կը տեսնէ Պոլիս 1914ին, Օ. Արզումա-
նեան տպարանէն:

Ինչո՞ւ այսպէս կը կոչուի. վերջաբանին
մէջ (յառաջաբան չունի) կ'ըսէ քերթողը,
թէ այդ անունը զրեթէ կրօնական իմաս-
տով մը առած է. «Հրաշալի» անշուշտ
«հրաշքով» կը նշանակէ, և այս Յարու-
թիւնը «յարութիւն»ն է անցեալին, ամբողջ
հոգիի մը անցեալին, և միայն բանաստեղ-
ծութիւնն է որ այս հրաշքը կարելի կ'ը-
նէ...»:

Պահ մը արեւմտահայ մտաւորականները՝
Օսմանեան Սահմանադրութիւնը հռչակուե-
լով, ազատութեան շունչ կ'առնեն աքսո-
րէն անոնք խումբ խումբ Պոլիս կը վե-
րադառնան, անոնց մէջ է Թէքէեան՝ այլեւս
ազատօրէն Վոսփորի ափունքէն ինք կը
լսեցնէ իր ցնծութեան երգերուն ձայնը:
Հատորը կը սկսի Գայրքը քերթուածով.
ինծի քեզի ինչ փոյթ թէ ո՞ր աքսորեալ
փաշան շինել տուած է այդ գայրքը. հե-
տաքրքրականն է թէ ինչո՞ւ այդ քերթուա-
ծին առաջնութիւն տրուած է. կը թողում
որ ինքը, բանաստեղծը մեկնութիւն տայ.

«Գիտե՛մ. կու գայ ետըն մերթ պատանի մը
Երազաբայլ, երկիւղած, [այնտեղ,
Գայրքին քով կը սահի, զայն կը գրկէ սիրագեղ,
Եւ հանելով զայն ի բաց՝

Կ'երթայ միմակ, նաւելով լուռ հմայքի մը մէ-
Աւագ վըրայ տարուբեր, [ջէն,
Գլուխը բաց և շրջած..., մինչդեռ կ'իյնան եր-
Աչքերուն մէջ աստղներ...: [կինքէն

Նըմանէի՜ն քերթուածներս այդ գայրքին ըսպի-
Պատանիի մը հոգին [տակ.
Մերթ գա՛ր մտնել անոնց մէջ, և յուզումի հո-
Մեկնէ՛ր հեռուն՝ սարսուզին»: [վին տակ

Լսենք իր «Ողբ»ը. կուի մ'ունի ան իր
հոգիին մէջ, և գրկին կը տաքցնէ մեռած
անցեալը, ու ներկայէն կը վախճան իր
աչքերը. և սակայն ան տակաւին սէրերու
ողբը կը լսէ, ու կը հարցնէ.

«Եւ ի՞նչ է այս լոյսը յաւնող խաւարէն,
Պահ մը կոռող և շուտ մ'արդէն յաղթւած...
Հոգիիս մէջ ի՞նչ այս կըսին յետաձագ...»

Կ'ողջունէ իր անոյշ էակները, որոնցմէ
ինքը ամային՝ ջէն այլեւս: Միաժամի պէս
վառ գոյներու տեղ սեւերով պէտք է նը-
կարագրէր վատութիւնն անձնասպանին:
Դժբախտաբար Թէքէեան հոտ աններելի
մեղանքով կարծես չ'ըմբռներ եղեռնին
ծանրութիւնը, ու կ'երգէ.

«Ո՞վ կ'ըսէ թէ՛ երջանիկ չեղար այդպէս, հէք
տըղայ:

Մարմինդ որդերը կերան, բայց սէրդ անշուշտ
ապրեցաւ...:

Թերեւս սա՛ ճաճանչն է որ գետնին վրայ կը
խաղայ,

Թերեւս հիմա կը վազէ հովերուն մէջ խօլարշաւ,
Կամ սա՛ դէմի բըլուրէն հեծող սըրինգն է հիմա,
Եւ կամ, թերեւս, ներշնչումս՝ որ այս գիշեր քեզ
կուլայ...»

«Խառարի տաղեր»ուն մէջ խաւար մըտ-
քերէն, սեւ ու թունաւոր մտքերէն զատ,
կայ աղուոր երգ մ'ալ լուսնի համար.

«Կը նիրհեն կարծես՝ գիւղ, դաշտ և բըլուր,
Լոյսին տակ լուսնին».

Աստղերուն խորունկ համերգին ի լուր՝
Տերեւք կը բուսնին...:
Ո՞վ խաղաղ գիշեր...: Լուսնի լոյսին տակ,
Գետնին վըրայ ցած,
Հարս մըն է կարծես պարտէզն ըսպիտակ՝
Սիրոյ մէջ մեռած...:
Լուսինը՝ ծրուած սըկիւ մ'է կարծես,
Լեցուն ամբոստիս,
Զոր առատօրէն կը հեղու անտես
Զեռք մ'երկրի վրայ...
Եւ կամ բուրվառ մ'է՛ յամբօրէն ճօճող
Աստուծոյ աջին,
Բուրվառ ուրիշ դուրս կայծեր հըրաշող՝
Աստեղք կը թռչին...
Եւ ծիր-կաթինն ալ, թերեւս, ո՞վ Տէր,
Ծո՛ւխն է բուրվառին...:
Կամ ծըխասքողուած, բարձրացած յեթեր՝
Անցեալին ուղին...:

Այս երգին մէջ ունի տարօրինակ եւ
հասարակ մտքեր. ինչպէս երբ կ'ըսէ թէ՛
«Բիւրաւոր աստղեր ինծի կը նային — Եւ
գինովութիւն վըրաս կը ծորեն...» իր
սիրտը կը հեւայ, ո՞ր, «Կեցած աստղե-
րուն ի սեմ»: Մութին մէջ կ'ուզէ տես-
նել իր տենչալին, անոր դէմը գալ, եւ
անոր ճամբուն վրայ, իր զմայլանքին
«Թերթ առ թերթ փետտել փունջը»:

Իր «Խառարին» երգէն կը յիշեմ այս
երկու տողը.

«Եւ փոշին որ օդին մէջ համատարած կը ծրփայ՝
Կարծես աճիւնն է երկնից խորն հրդեհուող շէն-
քերուն»:

Գեղեցիկ և բնական «Հանրմը» նուա-
զին վեհաշուք նկարագրականը, և աւելի
գեղեցիկ երգը որ երգուած է այսպէս
«Այեմ — Տաղիի Անտարը»:

«Իրարու մէջ՝ բարձրաբերձ ու թափանցիկ որ-
մերով,

Սըրահներ են ընդարձակ, կանանչ մըթին սը-
րահներ,

Պալատի մը որ հողէն յամբօրէն վեր է ելեր...:

Վըրան ու շուրջը ծով է, արեգակի, օդի ծով,
Որոնց երկար ալիքներն անվերջօրէն կը բաղխին
Եւ կը սփռեն հոն իրենց ցոլքն ու շըշուկը խո-
րին:

իր սիւնազարդ ճեմեղեաց անցքերուն մէջ գալարուն,
Տարին ամբողջ կը փոռնին թաւ օթոցներ թաւիչէ
Զորքս ձեղունն անդադար, գիշեր-ցերեկ կը շինէ,

Զեղունը բա՛րձր, ամպածրար արհեստանոց մը
անհուն՝

Ուր ժրաշան պարիկներ ծաղիկ, տերեւ կը հիւսեն
Եւ կը թափին գետնին վրայ, յուշիկ, ծըւէն առ
ծըւէն....

Մերթ խորերէն այդ բարձանց, նուագածու մը
անտես,

Լըռութենէն ներշնչեալ ու Ստուերէն հրմայուած՝
Նորաստեղծել կ'սկըսի եղանակ մը երկիւղած....

Եւ Լըռութիւնը Ստուերին մէջ կ'ունկնդրէ գաղ-
տնապէս՝

Եւ Ստուերը կ'աւելնայ, ու տերեւները բոլոր
Ծունչ չեն առներ՝ լըսելու համար այս երգն
հեշտոլոր....

Միահարթ չէ գետնամասն այս պալատին դիւ-
թական,

Այլ մեղմագիծ կորութեամբ մը կ'իջնայ վար ու
կ'ելլայ, —

Մինչ կը լսուին ներքեւէն գլգլումներ արծա-
թեայ.

Զուրե՛րն են որ հիմերուն շուրջ կը դառնան ան-
վախճան,

Կենսանորոգ, ընդերկրեայ պահապանները տեղ-
ւոյն,

Զուրե՛րն համակ գովութիւն, յստակութիւն,
քաղցրութիւն....»

Բանաստեղծը շատ անգամ մոլորելէն
վերջ կը վերադառնայ Աստուծոյ, իր մութ
դժոխքէն կը բարձրացնէ իր ձայնը. ծունկի
վրայ, բազկաբաց, արտասուելով, փառք
և օրհնութիւն կարգալով, «Այսչափ կտրք»
նուագին այս երեք տողերով կը յայտնէ
իր փափաքը.

«Մէկ փափաք մը. մըտերմութեան հոսանքին
Մէջը նետել սեւ խորհուրդներս անմեկին,
Մէջը լըւալ իմ հոգիիս ժանգը հին....»

Զղշու՛մը երկար չի տեւեր, խալոյն վը-
րայէն կը նետէ ամէն կեղծիք «հրաժեշտ»
կու տայ իր ուխտին, և կ'երթայ հոն «ուր
կը կաթէ հեշտութեան պուտ մը նեկտար».

Թէեւ շատ լաւ գիտէ որ «Ամէն ծաղիկ
բաժակին տակ պահուած օձ» մը կայ. և
թէ ամէն «հրճուանքին մէջ ողբ մըն է
խառնուած»:

Թէքէեան իր ամէնէն սիրած վարպե-
տէն՝ Փօլ Վերլէնէն դժուարաւ կը հեռա-
նայ. ընդհանրապէս իր երգերէն մեծ մասին
մէջ, այդ ցաւագար վարպետին պէս կ'ող-
բայ ողբը հոգեկան տենչանքներուն, տա-
ռապանքներուն, հաճոյքներուն, իղձերուն,
երազներուն, պատրանքներուն. անոր պէս
կը վարանի, կը յուսայ և կը յուսահա-
տի, կը հրճուի և կը տխրի. կը խորշի և
կը համակրի:

Նկարներուն մէջ շատ անկեղծ է ան.
հոն կը յաջողի, հոն գոյները հարազատ,
հոն գաղափարները վճիտ, հոն հոգին կը
ցնծայ, հոն իր օրերը մխիթարուած են
միշտ. այդ պատկերներէն մէկը «Գեղջ-
կահաւ»ը հոս կ'ընդօրինակեմ.

«Պզտիկ տուններ հեռո՛ւն ինծի կը ժպտին...
Գիւղ մ'է՛ թաղուած մեծ ծառերու շուքին տակ,
Անտառախիտ լերան մը կ'ողը ետին
Եւ առջեւէն հոսող ջուրով մը յստակ....»

Եւ կը խորհիմ... Ե՛ս այդ գիւղին բնակիչ,
Մենաւորիկ և մոռցուած հոն կ'ապրիմ,
Հոգիս յանձնած իր անդորրին ամօքիչ,
Հովին, հողին և ծառերուն մըտերիմ....

Ի՛նչ անուշ է գիշերն այնտեղ քննանալ...
Կեանքն հոն կանոնաւ, արշալոյսին կ'սկըսի.
Մըշուշաքօղ հեռուի լեռն ու դաշտն ալ
Յօրանջելով ոտքի կ'ելլեն. մեկուսի

Առուակն այգուն կ'ըսէ աղօթք մը կարծես՝
Աւեակներուն համրիչն անվերջ քաշելէն.
Կը բուրվառին ծառի ճիւղերն, և անտես
ձըպուռներն ալ առուակին դէմ կը բռնեն....»

Օ՛ր անոնցմէ որոնք մէկ-մէկ կը բանան
Արեւին հետ դուռը իրենց տնակին,
Որոնց միտքը թերեւս հողէն ալ խոսան՝
Սակայն հարուստ, բարի ու պա՛րզ է հոգին,

Անոնցմէ մէկն ալ շինջ առտու մը հարկաւ
կը դարձնէ քաղցրը նայուածքը վըրաս,
Եւ դիպուածով իր լոյս ժրպիտը անբաւ
ինձ կը նետէ՝ ինչպէս միրգ մը նորահաս...

Անո՛ր, ով Տէր, լուսաբացի այդ պահուն,
Ես ալ հոգիս ի վեր ընծայ կը դրկեմ,
Եւ օրերուս վըրայ առկախ, օրօրուն՝
Կը տեսնեմ միշտ անոր պատկերն այգադէմ....

... Օ՛հ այն գիւղը՝ մեծ ծառերու շուքին տակ,
Որուն, ո՛վ Տէր, ես ըլլայի բընակիչ.
Ան քայլերուս ըլլար սահմա՛ն բովանդակ,
Հոնկէ ի մա՛հ ընթանայի քիչ առ քիչ....»

Ամէն բան խօսելէն վերջը, բանաստեղ-
ծը կը խոստովանի թէ կ'երգէ բաներ որ
չեն խօսուիր. այս ալ կարելի է լսել մի-
այն թէքէեանի նման անկեղծ բերթոյնե-
րէն: Ան միշտ անցեալին կը դառնայ,
անցեալին յուշերը կը վերյիշէ, զանոնք
կ'երգէ, անոնցմով կը տառապի և կ'ա-
լեկոծի. բայց ինչո՞ւ քանի որ անցեալին
վրայ մտածելը յիմարութիւն է, կ'ըսէ,
և դարձեալ կը վերյիշէ անցեալը. ան
չ'ուզեր ետ դառնալ, զի անցեալը մութ
բաւիղ մըն է. «Անցեալն անթիւ դուռներ
են՝ իրարու վրայ գո՛ց յաւէտ»: Ու ինքը
այդ գոցուած դուռերը կը փորձէ բանալ,
կ'ուզէ մոռնալ անցեալին ամէն վիշտ, և
դարձեալ անցեալին կը դառնայ, խաբող
կեանքին հետ պար կը բռնէ միշտ: Ան-
ցեալին դառնալը թէեւ մեծ յիմարութիւն
է, կ'ըսէ, ան անցեալին կը վերադառնայ,
և եթէ նոր նոր վէրքեր ստանայ, այդ
վէրքերն անուշ են, «Անոր համար է —
կ'ըսէ ան — որ զիս կը դարձնէ անցեալին»:

Չկայ ճշմարիտ արուեստագէտ և ճշ-
մարիտ բանաստեղծ որ չ'իմտոէ և չ'յարգէ
վիշտը: Այդ ճշմարիտ բանաստեղծներէն է
նաեւ թէքէեան. որքան ազուր անկեղ-
ծութիւն կայ վշտի սիրահար այս իր
«Վիշտ Վը» երգին տողերուն մէջ.

«Չունենալ վիշտ մը չըբեղ, տոկուն ու կարծր
Որուն վըրայ հակած միշտ՝ [ինչպէս վէմ,
Կեանքս աշխատէր ու կերտէր անկէ տնդի մը
Չունենալ զայն, ա՛հ ի՛նչ վիշտ....» [վըսեմ....

Թէքէեան կը վարանի, կը տարակուսի
թէ մի գուցէ վաղը իր ապագան ըլլայ
պարապ գանձատուն, «Եւ հոն ի գո՛ւր
Յոյսըն ըլլայ սպառած»:

Ես կարծեմ ապագան անիրաւ չգըտ-
նուեցաւ, պարապ գանձատուն մը չմնաց.
և ինչ որ կը յուսար, անկէ աւելին ալ
տեսաւ, տեսաւ այդ գանձատունը, գնա-
հատումով, յարգանքով ու փառքով լե-
ցուած. բան մը որ իրմէ աւելի երախ-
տաւորեալներուն ի սպառ զլացուած է:

Թէքէեան կը պաշտէ Վերլէնը, ինչպէս
ըսած եմ, ան է իր ամենէն սիրելի վար-
պետը. «Տաղ առ Վերլէն» երգին մէջ զայն
կը համարի թէ ան ըլլայ անծայր անտառ
մը ուր քեթոյնները կ'երթան իրենց ամէն
քայլին հոն հրաշալիքներ գտնելու: Ըստ
մեր բանաստեղծին, այդ ցաւագար մեծ
քերթողը այնպիսի բաներ կ'ըսէ, կը մըր-
մընջէ այնպիսի մըմունջներ և կէս կէս
բառեր «Որոնք յանկարծ անյայտ դուռ-
ներ կը բանան» որոնց առջեւ թէքէեանի
նման խորհրդապաշտ քերթոյններ ծունկի
կու գան:

Երգին հմայքը ան կ'երգէ «Երաժշտու-
րիւնը» վերնագրով տաղին մէջ. անկէ
միայն այս քառեակը կ'արտագրեմ իբրեւ
նմուշ.

«Վիրաւորուած սիրտերուն կը մօտենայ անիկա,
Եւ սիրտերուն կարծրացած՝ իշխանաբար կը
բաշխէ....,
Եւ, ո՛վ հրաշք, վէրքն անոր ներկայութեամբ
վարդ կ'ըլլայ,
Եւ, ո՛վ դիւթանք, կը բղխին աղբիւրներ քա՛ր
սիրտերէն»:

Մեր բանաստեղծը գուցէ կ'ուզէ ան-
գիտանալ որ քար սրտերը երբեք բարի
չեն ըլլար, այլ կը մնան միշտ չար. ու
եւ Շիլլերին հետ կը հարցնեմ. երբ չար
մարդիկ երգ սիրած են: Երաժշտութիւնը՝
բարի բարեկամս, չար ու քար սրտերուն
վրայ ազդեցութիւն բնաւ չէ ունեցած:

Դեռ թէքէեան շատ երիտասարդ՝ «Ծե-
րարիւնը» զգալով, կը նկարագրէ մար-
գարէի նման ներշնչուած այս տողերով.

«Կեանքի ճաշակն արմատախիլ ո՞վ ըրաւ,
Ո՞ր դաժան ձեռքը սրտէս...
Հոգիի մէջ հիմա մոխիր կայ անբու,
Հոն ուր առաջ կար պարտէզ»:

Բանաստեղծները կ'ըմբոստանան անի-
րաւութեան դէմ. զի անոնք ժպտաւ ու
բարիք երազեցելով, կ'ատեն ամէն չարիք.
անոնք նոյնիսկ բարիքը կ'ուզեն չարի-
րուն. անոնք կը ներեն իրենց թշնամիներ-
ընդ. այդ բարի բանաստեղծներէն եղած
է նաեւ Թէքէեան որ իր «Տաղ առ Ատե-
րաբիւն» քերթուածին մէջ, ատելութեան
երբեք իր կուրծքը չէր բացած, սէր ու-
նէր սիրուածներուն և կը ներէր շատե-
րուն. բայց երբ մարդուն ստորնութիւնը
կ'ըմբռնէր, կը սկսէր դառնացած երգել.

«Բայց ի՞նչ տրգեղ են մարդիկ, հետքահետ ի՞նչ
տրգեղ,
Եւ անդադար մութին մէջ ինծի ինչպէ՞ս կը
դաւեն...
Եւ կ'ուզէր որ տակաւին Ատելութիւնը շքեղ
Չըսըրէ՞ սուրն իր ժանգոտ՝ պղծ օրերուն անի-
ւէն...»:

Բանաստեղծը մեր մէջ թէ՛ քնարահար
է, թէ՛ գրագետ, թէ՛ քաղաքագետ է, թէ՛
խմբագրապետ և թէ՛ վարժապետ: Մեր
բարեկամ Թէքէեան փորձն ունի այդ ա-
մէն ճիւղերուն. իր քերթուածներուն մէջ
իր հոգիին տաճարէն ընդհանրապէս դուրս
չ'ելլեր. երբեմն, բայց քիչ անգամ կը
փորձէ երգել մեր հին դիցազներուն քա-
ջութիւնները, սակայն կը զգայ որ Վա-
րուժանի ճպտոր իր ձեռքին յարմար չէ:
Թթու ազգասէր մ'ըլլալով հանգերձ, կը-
րակոտ ու խանդոտ յեղափոխականներու
միջեւ՝ իրեն պահպանողական և խոհա-
կան դիւանագետ անմոռանալի կը մնայ:
Եւ երբ ազգասիրութիւնը խոհմութեան
չափովը չէր չափեր, «Սոքր Բարկոբիւնը»
կ'երգէր, այլեւս իր գառնուկի համբերու-
թիւնն ալ հատած էր 1903ին, տաճարնե-
րու սրբազան աղանիւններէն ընդլզումի
օրինակ կ'առնէր, ամէնէն խոնարհ մանի-
շակները չէ՞ որ երբեմն գլուխին կը բար-
ձրացնեն. ըմբոստացած շուշաններէն ալ
օրինակ առնելով, ինքն ալ յեղափոխու-
թեան շեփորը կը հնչէ.

— «Ո՛վ հեղգութիւն մարտիրոսաց և հին սրբոց.
Հերիք որչափ պագինք դահճին ձեռքերն ու գէնք.

Մեր կարգին մենք ալ արդ դահճի՞ն ըլլալ կ'ու-
զենք — »:

Իրաւցնէ պահեր կան, որ յեղափոխու-
թիւնը սուրբ կ'ըլլայ, որով գառնուկները
գայլ կ'ըլլան, տատրակները օձ, շուշան-
ները՝ ժանտափուշի կը փոխուին, և մա-
նիշակներն ալ եղիճի:

«Հայաստանիւն» երգին մէջ Հայաստանի
կ'ըսէ. «Սիրեցիներ Գեղ դրօշակի մը պէս».
Հայաստանին համար կը սիրէ «Վրիժառու
դանակ»ը:

Նոյն գերի Հայաստանի՝ կ'ուզէ իր
խօսքերը. «Կը սիրենք Գեղ արդ, գերու-
թեան շղթայ, — Որ ըմբոստացման կը
մղեա ըզմեզ»: «Տաղ լեզուի» քերթուա-
ծով կը գմայլի հայ լեզուին, գայն կը
նմանցնէ «մրգաստան»ի. հայ լեզուի ա-
մէն մէկ բառերն «մէյ մէկ պտուղ» իրեն
կ'երեւան: «Անրակներ» երգին մէջ ա-
ւերակներուն կ'ըսէ. «Ո՛վ խեղճ ստրուկ,
անցեալը չի՛ ճանչնար քեզ — Եւ ձեռքիդ
մէջ սիրտդ փռել կը գտնես...»: «Հրազ-
դան» փոփրագէզ և ջրվէժող գետին կ'ըսէ.
«Հայութեան Մասիս իրանն է հըզօր, —
Եւ Հըրազդան՝ իր աղաղակը անմեռ...»:
Կ'երգէ նաեւ «Յոշիս տաւր» պատմական
1908 տարուան Երիտասարդ Թուրքերու
տուած Սահմանադրութեան չարաբարտ
օրը. ինքն ալ այդ օրը ինչ երազներ կ'ե-
րագէր. անոնք որ բռնակալութեան դէմ
մաքառեցան եւ այդ սահմանադրութեան
օրը չտեսան, անոնց տապալանին քով կ'եր-
թայ աւետերգել

« — Ահա արեւ որուն սիրովը դուք մեռաք,
Ահա՛ երկինք, ձեր յոյսերուն նըման պայծառ,
Եւ ապագան, անուշ ու ջինջ, զոր մենք անյագ
Հոգւով կ'ըմպենք՝ մեր ծարաւին մէջ հըրա-
վառ...»:

Թէքէեան իր վերջաբանին մէջ, տասն-
երեք տարուան շրջանի մը միջոցին գրած
այս ոտանաւորներու խմբաւորումի մասին
կը գրէ. թէ այդ խմբաւորումը քիչ մը կա-
մայական եղած է, մէկ խումբը անձնա-
կան, միւսը ընդհանրական նիւթերու ուրոնք
երգուած են, անոնք իր հոգիին երկու երես-

ներն են, «որպէսզի, Թերեւս, երբ մէկ
երեսին զարնեն՝ միւսը կարենայ դարձը-
նել...»:

Բանաստեղծին այս հատորին մէջ, ըստ
Արշակ Զօպանեանի՝ «քերթողական տա-
ղանդը կը շողար լիալիր հասունութեան
մէջ և որ արդէն պիտի բաւէր բանաստեղծ
մը անմահացնելու»: Յօդուածին երկրորդ
մասին մէջ նոյն քննադատը կը գրէ թէ,
«Թէքէեան հայ խորհրդապաշտ դպրոցի
մեծագոյն բանաստեղծներէն մին է: Սիա-
մանթօ և Վարուժան, որ իր անմիջական
ընկերները եղան այդ դպրոցին մէջ, տար-
բեր, բայց հաւասար... իր մէջ տիրող՝
ներքնատեսական հոգեհոգ խոր քնար-
երգութիւն մըն է, տեսիլի խոհալից նըր-
բութեամբ և արտայայտութեան գերազանց
ներդաշնակութեամբ»:

Թէքէեան ինչ է իր քերթողի արժէքովը
գայն ցոյց տուի արդէն այս հատորին մէջ
ամփոփուած քանի մը քերթուածներուն հո-
գին վերածելով. վերստին կրկնելն աւելորդ:

Թէքէեանի մտքերը չեն բացուիր Պո-
տլերի պարտէզին «Չար ծաղիկ»ներուն
նման. սակայն դուք Ֆրանսացի քերթու-
ղին բանաստեղծութեանց արձագանքը կը
լսէք մեր հայ քերթողին «Հոգեր»ուն և
«Հրաշալի Յարաբիւն» երկու հատոր քեր-
թուածներուն մէջ: Չարութիւնը բանա-
ստեղծին համար պատիւ չէ, որով Թէ-
քէեան զգուշացած է չար ըլլալէ. կարելի
չէ ըսել նաեւ որ Պոտլեր ալ չար էր.
ան բարձրանալու համար կը հարկադրէր
բարեպաշտ և աստուածապաշտ ըլլալ. և
կ'ըսէր, մարդու ամէնէն էական պէտքն
է կրօնական ըլլալը. և կ'ըսէր նոյնպէս
որ մարդ նշանաւոր ըլլալու է ուրիշնե-
րուն համար և սուրբ՝ իր անձին համար.
և դարձեալ կ'ըսէր, թէ մարդ ամէն օր
իր պարտքերը կատարելու է, և վաղուան
համար Աստուծոյ վստահանալու է: Անա-
թու Յրանա կարգալով Պոտլերի քերթուա-
ծը, կը գրէր, թէ, «Պոտլերի բարոյականը
տարբեր չէ աստուածաբանի մը բարոյա-
կանէն»

Եւ շեղեցայ ճամբէս, կամաւոր շեղում

մը, ատով կ'ուզեմ ըսել, որ Թէքէեան
Պոտլերի նման կրօնական տեսակէտով եթէ
իր քերթուածներուն մէջ չար կարծուի,
այդ չարութեան մէջ իր մաքուր սիրտ և
հայկական աստուածապաշտութիւնը արա-
տուորուած նկատելու չենք:

Թէքէեան սիրաբան է Պոտլերի աստի-
ճան, յոռետես՝ ինչպէս Փոլ Վերլէն. և
ասոր նման կրօնական խնդիրներու մէջ
ծիփուն, և մերթ ալէկոծ:

Դ.

Պարագանքեր քերթողներուն վրայ շատ
մեծ ազդեցութիւն ունին: «Հրաշալի Յա-
րաբիւն»ը լոյս կը տեսնէր 1914ին. Համ-
աշխարհային պատերազմը հնչած էր հա-
յութեան բնաջնջումի ահազանգը. Թէքէեան
կը մոռնար իր Ոսկեղջիւրի «Հանրմ»ը ու-
րուն ոգին որքան սխրալի, այնքան ան-
քնելի կը մնար, այլեւս չի մտածեր իր
հրճուանքներու կարաւանին վրայ, չի վա-
զեր խօլական տենչերու ետեւէն. իր ե-
րազներուն շէնքը ոչ թէ կիսաւարտ այլ
հիմնայատակ կը կործանի:

Կարդացէք Թէքէեանի «Կես գիշերեւ
միջեւ արշաղոյս» հատորը որ լոյս կը
տեսնէր 1918ին. պարագանքեր կը փո-
խէին բանաստեղծին տրամադրութիւնը.
այդ հատորին մէջ ամփոփուած քերթուած-
ներէն մեծ մասը մի՞նչ պատերազմի ատեն,
և զինադադարէն վերջը գրուած են: Այս
հատորին առաջին մասը որ գրքին վեր-
նագրին անունը կը կրէ, քերթուածներ են
ոչ թէ անհատական, այլ հանրային
և ազգային խնդիրներ: Իսկ երկրորդ մասը
որ «Ամպեր ու Աստղեր» վերնագիրը կը
կրէ, բովանդակութեամբ աւելի ճոխ, հոն
դարձեալ անձնական քնարերգութեան ձայ-
նը կը հնչէ, որ ըստ Արշակ Զօպանեանի,
«խորագրած ու խոհուն քերթողը կը վեր-
երեւնար իր քնարին բոլոր հրապոյրնե-
րովը»:

«Հոգեր»ուն ծաւալով հրատարակուած
է իր նոր հատորը «Մէք»ը: (Քերթուած-
ներ 1919 — 1933, տպ. Փարիզ 1933):
Երեք ձօն ունի՝ Աստուծոյ, Հայ ազգին,

Ընթերցողիկ: Ի՞նչ կ'ընծայէ ան «Աստուծոյ». ինչ որ տուած է Աստուած զայն կը վերադարձնէ.

«Ահա՛ Աստուած...: Օրօրոցիս բարձին տակ Հունտեր դըրիր և ես զանոնք ցանեցի Եւ ահա՛ հունծքն՝ երկու ափիս մէջ պարփակ...»

«Հայ ազգիկ» կը նուիրէ իր քերթուածները. կ'երգիծէ ինքը իր այդ ոտանաւորներու նուէրը. կ'ըսէ իր ազգին թէ մեծցած մարդը քերթուածներ պէտք չէ գրել.

«Տողեր քաշել ու յանգեր գամել ետեւէ ետեւ Ու կախել վար անոնցմէ մութ կանթեղներն իր սրտին...»:

Իսկ «Ընթերցողիկ» ձօնած քերթուածին մէջ չ'ուզեր իր հոգին յայտնել, այն հոգին որ հրճուանք ունի և ցաւի սեւ հեղեղներ, որուն ներքեւ խորունկ հրաբուխ մը կը գոռայ, հոգին հանքն է զոր պեղելով անկէ կը հանեն նոր վիշտեր: Ինչ որ ալ յայտնէ, քերթողին հոգին անյայտ կը մնայ. բանաստեղծը ստեղծ վարժ է, ինչ որ կը մտածէ զայն չ'ըսեր. այլ կ'ըսէ ինչ որ կ'ուզէ ըսել. ան կը սպառնայ և կ'իմացնէ.

«Հոգիս իմս է և ոչ ոք պիտի ամբողջ զայն ճանչնայ Իր յոյսերովը պայծառ, իր մըթութեամբը ահեղ...»:

Ախ, ինչէ՛ր կրեցինք, ինչէ՛ր տեսանք, դժոխքը մեր երկրին մէջ բացուեցաւ, մեզ ամբողջովին կուլ տուաւ, ու մենք դարձեալ մէջտեղ ելած կ'ապրինք, մենք դարձեալ մեր սառած ձեռքերն Արեւուն կ'երկընցնենք ու կը տաքնանք: Ո՛հ, ո՞վ մեզի պէս կրնայ մեռնիլ, ու դարձեալ ապրիլ, և երբեք չվհատիլ: Դուք այսպէս, դուք ինծի պէս պիտի մտածէք երբ կարդաք Թէքէեանի «Կենդանութիւն Հայրենի» քերթուածը, որուն մէջ աւելի կենդանութիւն կը սպասէ գտնել քան թէ յուսահատութիւն. և ուրախ եմ որ կաթիլ մը յոյս չի պակսիր անոր մէջ: Եւ եթէ «Անկախութիւն Հայկական», — Երազն էր ան՝ սու-

ղուեցաւ», աշխատելով, նոյն անկախութեան նաւը դուն հայ. «Կ'ընես վաղուան զայն պատրաստ»:

Իր Մոռ ժամերուն մէջ յուսահատութիւնը կ'սղբայ. մարդ իր կեանքը դժոխք կ'ընէ՝ իր տունը դրախտ դարձնելու անընշանքով. մեր հայրենասէրները, մեր ռազմիկները, մեր անձնանուէր յեղափոխականները, մեր գրչի մարտիրոսները ինչո՞ւ և որո՞ւն համար իրենց կեանքը դժոխք ըրին: Թէքէեան կը պատասխանէ.

«Դժոխք մեր կեանքը ըրինք՝ որ դուն դըրախտ մը ըլլաս, Ո՛վ Հայրենիք, անդունդին և երկընքին մէջ առկախ Յընորական օրօրոց. փառաբանեալ պատուհաս, Հո՛ւր՝ տաքցընող մեր հոգին, դո՛ւն՝ յաւիտեան բոցածախ»:

Խեղճ հայութիւն, որքան հաստատուն հաւատքով արիւնի ջրհեղեղէն ազատուած՝ հաշտութեան նշան ծիածանին փաթթուած՝ ուզեց մագլցելով երկիրնք բարձրանալ, և այդ ոգեվար մարգանքն ո՞րքան երկար տեւեց և կը տեւէ: Ո՞րքան տրտում անուշութիւն կայ «Մութ ժամեր»ուն ամէն մէկ առանձին նուագներուն մէջ. և որքան յուսահատութիւն լեցուած է քերթողին այս մէկ տողին մէջ — «Չորցան յոյսի մեր բողբոջներն անհամբեր». բայց մենք անվհատ կը սպասենք, վաղը մեր հին հաւատքին ուժովը մրգաստանի մերկ ու չոր ծառերը կը բողբոջին:

Հայրենիքէն դուրս նետուիլ, թողնել հոն մեր օրօրանն ու մեռելներուն գերեզմանը, թողնել հոն մկրտարանը ու կըրթարանը, և բռնի, բռնի դուրս նետուիլ. դուք ըսէք ըմբոստացուցիչ չէ՞. այդ կըսկիծը սգալով Թէքէեան՝ երգեց

Կը խլուինք, դուրս կ'իյնանք հոնկէ (հայրենիքէ) Մեր արմատներն յանձնած օդին Ու ծաղիկները մեր բոլոր Հիմա խամրած, ինկած գետին... Շատ չէ՞, ով Տէր, տանջանքն այս խոր՝ Մեր խեղճ ազգին, իր խեղճ սրտին...»:

Թէքէեան՝ «Ով Հայաստան» կ'ըսէ, թէ՛ դուն տիրուհի ես և թէ՛ նաժիշտ, և ճակատագիրը քեզ կը խաբէ և դուն զայն: Այո՛ դուն կը խաբուիս, դուն կը շինես ան կը քակէ...: Ուրեմն ի՞նչ ընելու է: Ահա այդ հարցման կը պատասխանէ բանաստեղծը ուժգին թափով.

«Ոչ բաւական է ողբալ Ջանքին, յոյսին վրայ պատիր: Կոտրէ՛ կարկահդ, ո՞վ յիմար. Կըտորներոջն անոր զինուէ՛ խօլաբար. Չա՛րկ և փլցո՛ւր. զա՛րկ, հարուածէ՛ ու քանդէ՛ Եւ փլատակաց դէզին տակ դո՛ւն ալ թաղուէ՛...»:

Բայց խեղճ բանաստեղծը կը զղջայ իր ըսածին վրայ, ու դարձեալ խօսքը ետ կ'առնէ, կը սոսկայ ան իր ըմբոստացուցիչ երգէն և կ'ըսէ Հայաստանի, «Դուն մի՛ լրսեր զիս — Եւ յաւիտեան ըրէ՛ այնպէս — ինչպէս գիտես...»: Եւ անմիջապէս այդ ըմբոստացումէն վերջ, կ'երգէ «Եկեղեցիկ Հայկական» այս խունկ ու հաւատք բուրոյ տողերով.

«Եկեղեցիկ հայկական ծըննդավայրն է հոգւոյս ինչպէս քարայր մ'ընդարձակ, պարզ ու խորունկ, մութ ու լոյս, Որ գաւթովն հիւրընկալ, իր լայն բեմով ու հեռուն

Կանգնած իր լուռ խորանով՝ որ կարծես նաւ մ'է ծըփուն...»:

Եկեղեցին հայկական ես աչքըս գոց կը տեսնեմ Ու կը շնչեմ, կը լսեմ՝ իր Զիտուսով մանկազէմ, Իր սեղանէն մըխացող քուլայ-քուլայ խունկերով

Եւ իր պատերը ցնցող աղօթքներով ալեխոով...:

Եկեղեցին հայկական բարձր բերդն է հաւատքին իմ պապերուս՝ որ հողէն զայն քար առ քար հանեցին

Ու երկիրէն իշուցին զայն ցօղ առ ցօղ, ամառ առ ամառ

Ու թաղուեցա՛ն անոր մէջ հանդարտութեամբ, հեղութեամբ...:

Եկեղեցին հայկական մեծ վարագոյր մ'է բանուած

Որուն ետեւ սրկիհին մէջ կ'իջնէ ինքը Աստուած, Որուն առջեւ զխահակ կու գայ իմ ազգըս ամբողջ Հաղորդելի՛ անցեալին հաց ու գինուով կենսաւ առողջ:

Եկեղեցին հայկական՝ ծովուն դիմաց ալեկոծ Նաւահանգիստ մ'է խաղաղ. ցուրտ գիշերին՝ հուր և բոց,

Ու տօթակէզ ցերեկին՝ անտառ մըն է ըստուենբոս,

Ուր շուշաններ կը ծաղկին՝ Շարականի գետին մօտ...:

Եկեղեցին հայկական՝ մէն մի քարին տակ գետնի, Դէպի երկիրնք բարձրացող գաղտնի ճամբայ մը ունի...:

Եկեղեցին հայկական հայ հոգիին և մարմնոյն Չըրահանդերձն է փայլուն, մինչ իր խաչերն են դաշոյն

Եւ զանգակներն են բոմբին և երգն է միշտ յաղթութիւն...»:

Մեր հայ հայրենիքին մէջ հաւատքը ինչ հրաշքներ է գործեր. հին հայութեան մէջ հայ հաւատքը ինչպէս հուրին ու սուրին է դիմացեր. «Հօտ և Հովիւ»ը երգող երգիչին լսեցէք.

«Ժողովուրդդ, ո՞վ Տէր, ինչպէ՛ս էր հըզօր՝ Երբ ունէր իր հետ Հաւատքին, Յոյսին, Երրորդեալ Սիրով՝ սուրբ եռաժանին...»:

Կ'ուզե՛ս երգել բանաստեղծին հետ երգ մը կամ «Տաղ Գրաբարիկ» որ մեր լեզուին, խօսուն լեզուին տուած է միշտ անուշութիւն, որով,

«Խորենացին է՛ ամբոս ու Եղիշէ՛ մեղրաջուր... Մինչ Թարգմանիչը հաց են սուրբ, խորտիկ՝ աւմէն Պատմագիր...»:

Գրաբարն է «Կաթսայ մը պղինձ ուր կ'այլի Նարեկացւոյ մեծ հոգին»... «Խնկաման մ'որուն մէջ սիրտն է դրեր Ծնորհալին»:

Այդ երգին կը յաջորդէ Թէքէեանի գեղեցկագոյն երգերէն մէկը «Կամոսրջ»ը. ինքը քերթողը իր հոգին կ'ուզէ կամուրջ

ընել, կամուրջ մը անցեալէն դէպ ի ապագան սլացիկ.

«Կամուրջ մ'ուրկէ մեր նախնիք
Եւ մեր աստուածք յամբօրէն
Յառաջանան ու բանան
Մութ, անծանօթ, գոց ճամբան,
Յեղը կրկին հոն երկնեն...»:

Թէքէեանի «Աղօթք վաղուան սեւին առ-
ջեւ»ը պէտք է ըլլալ ամէն հայրենասէր
հայուն աղօթքը. հոն գծուած է պատկեր
մը շատ տխուր. ապագայի մէջ ինչ կը
բուսնի՝ փուշ թէ ցորեն, ո՞վ գիտէ. ազ-
գերը կը զինուին, վաղուան նոր փուշ
գումներու առջեւն առնող ո՞վ: Անտէր
ազգերը դարձեալ հոգեվարքի մէջ, կէս
մեռած կ'ապրին. դարձեալ կ'երագենք
սպառնացող ապագային պտուղ արեան
ճապաղիք. խելագարած են ազգեր. բա-
նաստեղծը դիմելով Աստուծոյ կ'աղօթէ.
«Տէր, բարութիւնըդ այսօր, իմաստու-
թիւնըդ հիմա՝ Պէտք է որ զրկես աշ-
խարհի՝ այս հիւլէին տանջակոծ». իրաւ
է, ինչպէս կ'ակնարկէ բանաստեղծը. թէ
և աշխարհք մոռցած է զԱստուած, բայց
միայն Ան կրնայ մարդոց յիմար հօտը կե-
ցընել վիհին ճամբուն վրայ: Ու եթէ մար-
դուն խելք տրուած է շինելու, ինչո՞ւ յի-
մարաբար ինքն իր շինած շէնքը քանդէ.
Թէքէեան իր աղօթքը կ'երգէ.

«Մտքի պատրոյգը եթէ մարդերուն մէջ վառեցիր
Ու կեանքն ըրիր անոր իւր, — Տէր, մի թողուր
որ յանկարծ
Շրջեն կանթեղը անոնք. ըրէ՛ր զայն միշտ լուս-
արծարծ
Եւ փնտրուել տո՛ւր անով ճշմարտութիւնըդ ան-
ծիր...»:

Բանաստեղծն ինքն իր անձին վրայ
անդրադարձնալով երբ կը խօսի, պէտք է
գիտնալ որ ան ընդհանուր մարդկութեան
բերնով կը խօսի: Ամէն մարդու մէջ կայ
բեռ մը, որուն կէսը երջանկութիւն է,
կէսն ալ պատրանք. ամէնուն մէջ այդ
բեռը գաղտնի կը մնայ. և որուն տակ
մարդ հեւալով կը քալէ:

«Մեկնորիւն» երգին մէջ իմաստասէր
է, սակայն ո՛չ երջանիկ իմաստուն, զի
ան կ'ըղձայ, կ'ուզէ երջանիկ ըլլալ, մինչ
Եպիկուրի աշակերտները երջանիկ եղած
են, չունենալով երջանիկ ըլլալու փա-
փաքներ: Մենութիւնը միայն ապրելու մէջ
չէ, կան ընկերութիւններ որոնք միաբան
կ'ապրին, բայց միեւակ և առանձնացած
կ'ապրին, բանաստեղծը գուցէ անոնց հա-
մար երգած է իր այս երեք տող քերթուածը.

«Չըճանչնա՛լ իրար, միշտ զա՛լ դէմ առ դէմ
Եւ անցնի՛ր՝ առանց երբեք իրարու
Քիչ մ'ըստի, նեցուկ կամ յոյս ըլլալու...»:

Խորհրդապաշտ քերթողին հեգերանու-
թիւնը դժուար է ըմբռնել. Թէքէեան իր
խորհրդապաշտ քերթուածներուն մէջ ինք-
զինքն անկեղծօրէն յայտնած է, երբ իր
սիրածը սիրած է. իր սիրային երագները
բաց գիրք մըն է, զայն ամէնքը կը կար-
դան ու կը հասկնան: Կը սիրէ ան Սէրը,
հոն շատ անկեղծ է. կը սիրէ ան իր Ազ-
գը, և հոն ալ գերազանցօրէն անկեղծ է,
կը սիրէ ան իր Ծննդավայրը, ինչպէս կը
սիրէ ամէն մարդ, այդ սէրն ընդհանուր
է, այդ սիրոյ մէջ խորութիւն չկայ. իր
սիրած վայրերէն ամէնէն սիրելիներն են
կեսարիա, Սկիւտար և Պոլիս: Կայ նաեւ
ուրիշ Սէր մը. իր հատորները կարգա-
ցողները որոշ կը նշմարեն զայն. խունկ
ու մոմ բուրոյ հոգեսիրութիւն մը, որուն
հոգեբանութիւնն ըմբռնել ուզողը շուա-
բուսի կը մատնուի: Ան կը սիրէ հայուն
Աստուածը, ոչ այն անկեղծ սիրով ինչ-
պէս սիրած են Նարեկացի և Շնորհալի.
ան կը վիճարանէ Աստուծոյ հետ. խելքը
կ'ուզէ հասցնել Անհասանելիին: Ան չի
հասկնար թէ ինչ խորհուրդ է որով մարդ
մարդու ոսոխ և Աստուած տկարին ընդ-
դէմ... կ'ըլլայ. ան ասկէ եզրակացնելով
կը հարցնէ. «Աստուած իմ, ինչպէս ըզ-
րեզ ըմբռնեմ...»: Շատ բնական էր այդ.
քանի որ Նարեկացի և Շնորհալի հայ
սուրբերուն այն հաւատքն ու համոզումը
չունի՝ չի կրնար ըմբռնել որ Աստուած
անըմբռնելի է մտքի, անըմբռնելի են գոր-

ծերը նաեւ իրեն նման իմաստուններու,
թէեւ անոնք գիտեն վարժ տաղեր գրել,
երգեր գրել սիրուն՝ ինչպէս երգ երգոց:
Թէքէեան արուեստով, զաղափարով
ինչպէս հոգեբանութեամբ իր վարպետնե-
րէն չէ շեղած. անգլիական, պելժ և ֆրան-
սական խորհրդապաշտ քերթողներու շաւ-
ղէն կ'ընթանայ:

Տաղաչափական արուեստին բծախնդիր
չէ՝ ինչպէս Բագրատունի, Հիւրմիւզ եւ
Եղիշէ Դուրեան մեծարժէք եկեղեցական
և հայկաբան քերթողները:

Ես իր մէջ կը տեսնեմ ազնուական ըզ-
գացումի երգիչը. իր ձայնը միշտ խունկի
և բոյրի պէս վեր կը բարձրանայ, ստու-
րին մտքերու մակարդակէն միշտ վեր: Իր
հոգին հիւրընկալ կը մնայ քնարերգու գա-
ղափարներու: Իր բառերը ճշիւ չէ՝ ինչ-
պէս Մեծարենցին. իր իմաստները քան-
դակուած չեն՝ ինչպէս Վարուժանին. քե-
րթուածներու կազմուածքը այն նրբու-
թիւնն ունի՝ ինչպէս Պէտքոյ Անճելիքոյի
հոգեհուազ նկարները: Դժուարիմաստ ի-
մաստներուն մէջ թէեւ խորհրդապաշտ,
բայց պարզ է, և ոչ խորիմաց: Սիրերգ-
ներուն մէջ տրտունջը միշտ տոչորոյ,
տենչանքները հրակէզ. պատրանքներն
սփոփիչ. տկարներուն, որքերուն բզրտող
ցաւերուն՝ երգերով դեղ դարման: Ներ-
շնչումները բնական, ինչպէս դաշտի ծաղ-
կանց բոյրն ու թոյրը: Բազմապատկոյն
ոճով՝ գեղաճաշակ: Քերթողի փառքովը
մեր անմահներուն փառակից:

Ե .

Թէքէեանի քնարին ամէնէն արտայայ-
տիչն է «Կես գիշերէն միևեւ արշաղոյս»ը
հատորը, զոր վերն յիշեցի: Հոս ան մեր
երգիչն է, մեր սրտին, մեր ամէնէն նը-
ւիրական զգացումներուն, մեր ամէնէն
սուրբ վշտերուն հետ խօսող բանաստեղծը:
Առաջին նուագովը Հայաստանի կ'ըսէ
«Դուն մերիկե ևս». տառապանքի, հալա-
ծանքի և վերջալոյսի յուսահատութեան
մէջ. ան թէեւ բուրրովին ջլատուած, ինք-

զինքը կը զգայ ուժովցած և երիտասար-
դացած. և ուժգնութեամբ կ'երգէ.

«Դուն մերինն ես... կը բաւէ այսքանը լոկ.
Դուն մերինն ես...»: [միայն Դուն,

Դուն մերինն ես Հայաստան, կ'ըսէ
Թէքէեան, ինչ փոյթ թէ մեր այդ խաչ-
ուած Մայրը դարձած ըլլայ կմախք ցա-
ւազին: Ամէն ազգ իր «վաղը» կը մտա-
ծէր և անոր համար համաշխարհային
պատերազմը կը ստեղծէր: Տէրը պիտի
ներէ՞ մեզի ալ, այլոց հաւասար, մեզի
ալ հայրենիք մը պիտի տայ... բանա-
ստեղծը կը յուսայ, երբ կ'երգէ.

...Ի՞նչ քաղցրութիւն, երջանկութիւն վերջապէս.
Երբ Վաղն առտու երկինք լուսնայ մեր վրայ...
Եւ, ո՛հ, արդէն, մինչ խաւարէն կ'երգեմ ես՝
Քընարիս վրայ, տեսէ՛ք, ճաճա՛նք մը կ'իյնայ...»:

Մեր նախնեաց «Միջնորդարիւնը» կը
խնդրէ, որ երկինք մեր հին յանցանքները
դատելով չգործէ, ու թունաւոր մտքերով
մոլորեալ. կ'երգէ յուսահատ

«Ըսէ՛ք, ըսէ՛ք, եթէ չէք զգուած ձենէ ու մենէ
Եւ կայ Աստուած մը եթէ քոստին վրայ մեր
կեանքին,
Ըսէ՛ք Անոր թէ հերիք, ա՛լ այս պատիժն հե-
րի՛ք է»:

Հայութիւնը աննկարագրելի անգթու-
թեամբ և գազանութեամբ 1915 ին բը-
զըրտուած էր, բանաստեղծը իր այդ
յուսահատ երգովը սփոփանք կը փնտռէր,
և արդարութեան սուրը կը շողացնէր թըշ-
նամույն.

«Եւ չը մեռած՝ դեռ տեսնե՛ս պիտի, արդար
պատուհաս,
Ծաղկիւր մե՛ր աշխարհին զոր թողուցիր աւե-
րակ,
Ու ցնծութիւնը մերին՝ քու ըստրուկի աչքիդ
տակ»:

Երազը որ մարդուն աստուածութիւնը
համարուած է՝ կը ցնդի. անոր պատճառը
«Պատերազմ»ն է. քերթողը տխրութիւն կը
զգայ երբ կը մտածէ թէ պատերազմը ինչ-

պէս մեռցուց Երազը. ու մեռուցին նաեւ խաղաղութիւնը.

«Խաղաղութիւն արդ քեզի, ըսպանեցին ըզքեզ ալ, քեզ որ հիմա կը լողաս ճահիճներու մէջ արեան, խոշտանգուած, խողխողուած՝ խեղճ փոքր Հայուն նըման...»:

«Մարտադաշտին վրայ» իր քնարը կը սարսռայ, մտածելով որ հոն մեր ցեղին արիւնը հոսեցաւ ուղիւսօրէն, ու մեր ցեղը չտեսաւ սիրտ մը իրեն օգնութեան փութացող: «Քսան Հնչակեան վկաներուն» որոնց հոգին կը մսի երբ արշալոյսէն առաջ, իրենց դէմ ցցուած տեսան մահափայտն իրրեւ խաչ. սակայն անոնք կախաղան կը բարձրանան դիւցազնօրէն. վաղը կը կատարուի անշուշտ իրենց երազածին իրականը. բանաստեղծը կ'ուզէ մարգարէ ըլլալ:

«Յայց և ի՛նչպէս, ամէնքդ ալ, վերջին պահուն ձեր դիմաց, Երազային, շատ պայծառ, ուրիշ Արեւ մը տեսաք, Եւ ճօճեցաք օդին մէջ՝ զայն խըմելէ վերջ ցըյազ»:

Իր «Եւ նորէն միշտ» երգին մէջ տարտամ և յուսահատ, կը հարցնէ թէ արդեօք պիտի գտնուի՞ հրեշտակ մը որ Հայուն խաչուած հոգին խաղաղեցնէ. որքան ջլատիչ են այս տողերը.

«Ամէն երազ՝ բըզըկտած և ամէն յոյս՝ փետրաթափ...
Վաղորդային կարկառիլ հըրատոցոր շրթնեւրով...
Հանգրուանի մ'ի խնդիր քալել, քալել առ խափ խափ
Եւ անդունդի մը յանկարծ գտնել բացուածքն ոտքիդ քով...»:

Ու մտածել որ «Անտր քան մը այնտեղ» կը կատարուի մութին մէջ, գեղեց-

կացած ու թարմացած ազգ մը կը սպաննեն.

«Եւ այդ ազգը մերինն էր, և կ'սպաննէ՞ն զայն հիմա, Զայն կ'սպաննեն... Օգնութիւն, ա՛հ, օգնութիւն, օգնութիւն...»:

Ո՞վ էր լսողը... ո՞վ էր զթացողը, սոսկումն ալ կը սոսկար մեր տառապանքը տեսնելով: Եւ... «Մարեցան դժոխքի ջահերն անգամ սոսկումէ»։ Ու ասով կը սպաննեն «սաղմերն իսկ ամէն յոյսի, հաւատքի» մեզ կը թողուն կենդանի մեռելներ...:

Թէքէեան իրդում մ'ունի որ անիմաստ է. ինքն ալ զգալով անոր անտեղութիւնն Աստուծոյ դէմ, «Պիտի մոռնաք»ը կ'երգէ, կը խնդրէ որ Աստուած մօտեցնէ հաշտութեան օրը և այն ատեն ամէն հայ Զայն պիտի օրհնէ իր հոգիին խորէն:

Թէեւ բանաստեղծը յետոյ կը շարունակէ յուսալքութիւն, զի Ապագան զոր կանչեցինք անձկանօք՝ զայն այսօր մեզի ոչ ոք ցոյց կու տայ: Իր այս հատորին մէջ երգուած է յուսահատութիւնը որպէս կափարիչ գերեզմանի մեր յոյսերուն:

Բանաստեղծն այս հատորին մէջ ցոյց տուած է իր շիկնոտ ըմբոստութիւնը, մերթաշքերուն մէջ յոյսը կը խաղայ պայծառ, մերթ կը սենայ գերեզմանի խաչքարին նման. միով բանիւ, հոս, բերթողին հոգին ցոյց տրուած է վճիռ, ան երբեք չի կորսնցներ իր հեզիկ հոգեբանութիւնը, ան կը ջանայ խեղդել ցաւերը, և միշտ կայտառ պահել ազնուական հոգին:

Աստղեր ու Անկեր նուագները՝ արձագանգ են «Հրաշայի Յարաբիւն» հատորին մէջ ամփոփուած երգերուն:

Մենք չենք վերջացներ մեր խօսքը. մենք կը մաղթենք որ քերթողը վաղը երգէ «Փրկութեան» երգը, հայուն ուսէն մէկդի նետելով դարաւոր տառապանքը:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵՅԱՆ

ԼԷՕ

(Ա. ԲԱԲԱԽԱՆԵԱՆ)

Համակրած էի Լէօի, թէեւ զինքը չէի տեսած, չէի սեղմած անոր ձեռքը, չէի լսած անոր ձայնը, բայց ներշնչուած էի անկէ: Սն Շուշեցի դերձակի մը որդին, զրազէտ անձերու զրազատը՝ առանց զրազիտութեան ուսուցիչն ըլլալու. ան Շուշի թեմական դպրոցի և քաղաքային ուսումնարանի միջակ կարողութեան տէր աշակերտը, վերջը զրական վարպետներու դատաւորը կ'ըլլար և ջահակիրը «Մշակ»-ի խմբագրութեան: Տունը հաց կ'ուզէր, նիւթական աշխատանքով զրազրի և հեռագրատան պաշտօնեայ մնալով կը ճարէր այդ հացը: Նիւթական աշխատատեղի կեանքը շուտով կը լքէր. սեղանաւորներու երկրպագու չուզելով ըլլալ, զրամին ստրուկն ալ չուզեց ըլլալ, այլ իշխանը մատենագրութեան, այդ հաստատուն որոշումով, մըլտաւ խմբագրատան զրաքենեակը և հաւատարիմ մնաց իր զրական ուխտին: Մեր արեւելահայ և արեւմտահայ մտաւորականներէն ոմանք, մասնագէտները զրականութեան և զրական գեղեցիկ ոճին, քննադատները զրողներուն, փողահարները մատենագրութեան, կշռողները զրական արժանիքներուն, ասոնք ամէն ալ բաւական անկողմնակալ մնալով, կըցան խոստովանիլ թէ ինչո՞ւ զմայլելի և հաճելի էր Լէօի զրիչը: Սակայն ոչ մէկն ըսաւ թէ ինչո՞ւ կը սիրուէր Լէօ իրրեւ խմբագիր և իրրեւ մատենագիր: Եւ ան վարան կրնամ ըսել որ Լէօ թէ՛ ընկերական և թէ՛ զրական շրջանակներուն մէջ սիրուեցաւ և յարգուեցաւ:

Լէօ յայտնուեցաւ ու ծանօթացաւ մեզի ամէնէն կորովի արձակագիր զրագէտը, արուեստագէտը որ զիտցաւ առանց զրթ-

ուարութեան՝ գեղեցիկ ոճի պերճ պատմութեան ձգել իր արձակ զրութեանց վրայ. մատենագիրը՝ որ ամէնէն աննշան զրքերուն խօսեցնել տուաւ լեզուով մը՝ որ կը հրապուրէր գիտուն և տգէտ ընթերցողները. խմբագրողը՝ որ ամէնէն պարզ հաւատաւորութիւնը հետաքրքրական կ'ընէր առ հասարակ ամէն մտաւորականներուն և ժողովուրդի ամէն դասակարգերուն: Լէօ սոսկապէս իրրեւ մատենագիր առնելով՝ զմայլելի է, և իրրեւ զրական աշխատաւոր մը՝ անզուգական, իրրեւ զրիչ արտազրոյ՝ անքննելիօրէն բեղնաւոր:

*
**

Առանց իր հետ խօսելու կարելի էր ծանօթանալ անոր զրական հոգեբանութեան: Ինձի կը թուէր ժպտուն դէմք մը, լուրջ և խոհական, ու միշտ պատրաստ ժողովուրդին փաստաբանը մնալու: Կ'երազէի զինքը զրիւտ դատապարտուած մը, ճաշի պահերէն դուրս՝ միշտ կամ իր զրասենեակը կամ խմբագրատան մէջ բանտուած, ճերմակ թուղթին վրայ գլուխը կախ, կու տար իր մտքին ու զրչին զուգաշաւիղ՝ անհասանելիօրէն արագ ընթացք մը: Ու չես գիտեր թէ ան ընտանիքին, թէ զրականութեան հետ ամուսնացած էր: Ու չես գիտեր թէ ընտանիքին թէ զրքին հետ աւելի ընտանի եղած էր: Եւ սակայն ինքն ալ իրրեւ պարտաճանաչ տանուտէր մը, ունեցած էր իր ընտանիքը երջանկացընելու անփարատիչ հոգեբու ծփանքը: Այդ հոգերը յայտնած է իր «Պակոյախտ» անունով վիպակին մէջ. անդրանիկ զրական երկն է այն, 1888ին գրուած: Լէօ աշխատաւորներու սիրելի զրիչն է, զի հոն,